

Ahmet Şefik Şenlik,

Tiryâkî Hasan Paşa Gazavâtnâmesi ve Bazı Filolojik Notlar,

Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017, 343 s.,

ISBN 978-9944-252-93-5.

Türk dili ve grameri, Osmanlı devrine ve öncesine ait Türkçe tarihi metinler ve klasik Türk musikisi başta olmak üzere farklı konularda ve disiplinlerde yaptığı çalışmaları ile tanınan ve bunları birbirinden tamamen ayrı araştırma alanları olarak görmeyip Türkoloji şemsiyesi altında bir arada incelenmesi gereken bir bütün olarak mütalaa eden Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik'in *Tiryâkî Hasan Paşa Gazavâtnâmesi* üzerine hazırladığı filolojik mahiyetteki eserinin, neşrinin üzerinden uzun denebilecek bir müddet geçmiş olmasına rağmen ehemmiyeti nispetinde ilgiye mazhar olmamış ve dikkatlerden kaçmış olduğu söylenebilir.

Çalışma 1601'de Habsburg kuvvetleri tarafından kuşatılan Kanije Kalesi'nde Tiryaki Hasan Paşa (ö. 1608) kumandasındaki Osmanlı askerlerinin direnişini konu edinen meşhur bir anonim gazavâtnâme üzerine yapılmış bir dil incelemesidir. Esas itibarıyla üç bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde gazavâtnâmenin konusu, neşre esas olan yazma nüshanın müstensihî, dili ve imlâ hususiyetleri ile alakalı kısa bir giriş yazısı bulunmaktadır (s. 19-34). İkinci bölümde gazavâtnâme metninde geçen "Batılı" kelimeler derinlemesine tetkik edilmiştir (s. 35-110). Son bölümde ise gazavâtnâmenin "kısmî tenkitli çevriyazı"sı ile eserin Bratislava Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının tıpkıbasımı karşılaştırma yapmayı mümkün kılacak şekilde karşılıklı sayfalar hâlinde yer almaktadır (s. 129-343).

Şenlik'i çok sayıda yazma nüshası, farklı versiyonları ve muhtelif neşirleri bulunan, popüler kültürde dahi bir şekilde yer etmiş olan gazavâtnâmeyi tekrar neşretmeye sevk eden âmiller arasında şimdiye kadar yapılan neşirlerde ciddi okuma hatalarının bulunmasının ve ilmî usul ve esaslara uygun bir neşre duyulan ihtiyacın önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır (s. 15-16). Şenlik'in gazavâtnâmenin önceki neşirleri hakkındaki tespitleri – bilhassa Osmanlı Avrupası'ndaki yer adlarının yanlış okunuşu sebebiyle – bu neşirlerin bugün o memleketlerde yaşayan yabancı ilim adamlarının maalesef Türk akademisyenlerini tahfif etmelerini mücip olacak şekilde trajikomik okuma hataları ile malul olduğunu göstermektedir (mesela "Brinevar" ismi ile alakalı problemler için bkz. Önsöz ve s. 50-51). Yazar yer isimleriyle alakalı "sanki yayın sayısı arttıkça azalmak yerine çoğalmakta" olduğunu belirttiği bu hataları "araştırma eksikliğinden kaynaklanan, haritaya

bakmaksızın yakıştırılmış birer fantezi ürünü” olarak tavsif etmektedir (Önsöz, s. 87-88). Aslında bu gibi yanlış okuma ve yorumlamalara XVII. yüzyıl müverrihlerinin eserlerinde, Namık Kemal’in *Kanije*’sinde ve 1928 sonrası neşriyatta da rastlanmakla beraber yazar her türlü imkânın mevcut olduğu 2000’li yıllarda bu hataların hâlâ tekrarlanmasını “ciddiyetsizlik ve kolaycılıkla izah edilebilir” buluyor (s. 37).

İlk bölümde gazavâtnâmeler, Tiryaki Hasan Paşa’nın hayatı ve Kanije müdafaası hakkında nakledilen kısa bilgilerin ardından eser, müellifi ve müstensihî hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Şenlik birinci tekil şahıs ağzından nakledilen ifadelerle işaretle eserin müellifinin kuşatmada bulunan bir asker olabileceğini belirtmiştir (s. 25). Ancak gazavâtnâmenin en başında geçen “...bu fakîrûñ murâdî budur ki bu risâle’i bir gâzî erüñ yüzünden yazup...” (bkz. metin kısmı, vr. 1b) ifadelerine bakılırsa hadiseler ilk elden şahit olmuş bir kimsenin yaşadıklarını okuryazar bir kişiye taktir ettiği de düşünülebilir. Şenlik neşre esas tuttuğu Bratislava’daki yazmanın “yer adlarını doğru ifade edebilmek için Osmanlı harflerinin bütün imkânlarını seferber eden bir müstensihînin kaleminden” çıktığını vurgulayarak müstensihînin muhtemelen gazavâtnâmedeki hadiselerin geçtiği serhad kesimlerinde yaşamış bir kimse olduğunu tahmin etmektedir (s. 27).

Gazavâtnâmede geçen “Batılı” kelimelerin tahlil edildiği ikinci bölüm çalışmanın şüphesiz en değerli kısmıdır. Burada doksan adet “Batılı” (Batı kökenli, Batı’dan giren yahut kelimenin bir kısmı Batı dillerinden bir unsur ihtiva eden) kelimenin menşei, manası, hangi dil üzerinden Osmanlı Türkçesi’ne girdiği ve ne gibi telaffuz ve anlam değişikliklerine uğradığı etraflıca incelenmiştir. İstisnâî olarak, Şenlik’in etimolojisine dair yeni ve ikna edici bir yorum getirdiği Türkçe “köprü” kelimesi de incelenen kelimeler arasındadır (s. 82-83). Ayrıca Osmanlı şii-rinde ve serhad türkülerinde bu kelimelerin yer aldığı mısralar da ilgili maddelerin sonuna derç edilmiştir. Yazar başlıca Doğu ve Batı dillerinin yanı sıra Slovakça gibi ülkemizde pek az kişi tarafından bilinen bir dile vukufiyeti sayesinde metindeki “bülbul topı” (s. 53-54) ve “edügi” (s. 59-60) gibi kolay kolay her lugatta bulunamayacak türden kelime ve tabirler ile yer adlarının birçoğunu şerh ederek bunların doğru telaffuzlarını ortaya koymaya çalışmıştır.

İkinci bölümdeki filolojik açıklamalara birkaç küçük ilâvede bulunabiliriz: Şenlik, eserin yazılmasına sebep olan şehir/kalenin adının serhad bölgesinde yaşayan Osmanlı Türklerince tıpkı Macarca ve Hırvatça’da olduğu gibi “Kani-ja” şeklinde telaffuz edilme ihtimali üzerinde durmuş (s. 74) ve metin kısmında

kelimeyi daima “kanıja” biçiminde yazmayı tercih etmiştir. Bu tahminin doğru olması mümkün olmakla birlikte, çocukluğunu ve gençliğini serhad şehirlerinden Yanova ve Tımişvar’da geçiren İbrahim Hamdi Efendi’nin (ö. 1750’den sonra) zikredilen yer adının son hecesinin “jä-i şağire” ile yani “Kanije” okunacak şekilde telaffuz edildiğine dair kaydını konuyla ilgili görüşlere bir katkı olması bakımından nakledebiliriz.¹ Bundan başka, “leşe” kelimesinin çalışmada yalnızca kelime anlamıyla (sepet, hasır, çit vs.) verildiği görülmektedir (s. 84-85). Ancak kelime gazavâtnâmede askerî bir terim olarak “leşeler ét-” (s. 180) şeklinde kullanıldığından bunun kuşatma savaşlarında kale önlerindeki hendek ve bataklıkların üzerinin doldurularak askerinin yürüyüşüne müsait hâle getirilmesi anlamındaki ıstılâhî kullanımı da verilebilirdi. Kelime gazavâtnâme ile muasır Osmanlı kroniklerinde “lese ör-”, “lese döşe-” şekillerinde de geçmektedir.² Ayrıca Şenlik’in bandür/pandur kelimesini açıklarken kullandığı fakat kendisine yalnızca bir parçası resim dosyası şeklinde ulaştığı için künye bilgilerini vermediği (s. 43) bir arşiv vesikasının Osmanlı Arşivi’nde taşradan merkeze gönderilen “Bosna Müfettişliği Evrakı” içerisinde TŞRBNM. 9/81 katalog numarası ile kayıtlı olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Son olarak, “Peçevi” nisbesi ile alakalı değerlendirmelerin kafa karıştırıcı olduğu ve kelimenin niçin “Peç” ve “Peçuy”un aksine sesli ile biten “Umeyye” kelimesine benzetildiğinin anlaşılmadığı söylenebilir (s. 93-94).

Çalışmada yer adlarıyla alakalı tespitler umumiyetle dil ve coğrafya eserlerine dayandırılmış olsa da Osmanlı kaynaklarının da bu tespitlerden bazılarını doğruladığı söylenebilir. Mesela Şenlik, bugün Belgrad olarak bilinen şehrin adının Osmanlı telaffuzunu “Beligrâd” şeklinde kaydetmiş olup (s. 45) Kâtib Çelebi’nin (ö. 1657) de kelimenin okunuşunu benzer şekilde tarif ettiği görülmektedir.³ Ayrıca

- 1 İbrahim Hamdi Efendi, *Atlas*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2044, vr. 250a; Eserin Rumeli ile alakalı kısımlarının Latin harfli metnine şu çalışmadan ulaşılabilir: Ahmet Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi’nin Atlas’ında Rumeli*, Ege Üniversitesi (yüksek lisans tezi), İzmir, 2019, s. 270. İbrahim Hamdi Efendi’nin eserinde “Pojeğa” isminin de “jä-i şağire” ile söylendiği belirtildiğinden “jä-i şağire” ile kastedilenin “ja” değil “je” sesi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. *Atlas*, vr. 243a.
- 2 *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmaz, c. I, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), s. 219, 289, 290, 332, 420. Kelimenin bu kaynaktaki kullanımına dikkatimi çeken Burak Koçan’a teşekkür ederim.
- 3 “Beligrad: feth-i bâ ve kest-i lâm ve sükün-ı ğayn ile...” (Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*, TSMK, nr. 1624, vr. 194b). Keza İbrahim Hamdi Efendi de telaffuzu aynı şekilde tarif eder, bkz. *Atlas*, vr. 197b. Ancak Yurdagül’ün metninde bu nokta gözden kaçırılarak kelime yerleşmiş “Belgrad” imlâsı ile yazılmıştır, bkz. Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi*, s. 161.

Batı dillerinden alınan kelimelerdeki uzun ünlülerin gösterilmesi (“kırâl” gibi) ilk defa bu çalışmada görülebilecek bir uygulama olarak takdim edilmiş ve bazı kelimelerin uzun telaffuz edilmiş olma ihtimallerinin çok yüksek olduğu belirtilmiştir (s. 29). Hakikaten de Osmanlı dönemine ait bazı yazmalarda, Şenlik’in de uzun hecesini tebarüz ettirdiği Macarca “vár” (kale) kelimesinin geçtiği “Tımişvar” gibi yer adlarının uzun ünlüleri göstermeye mahsus “çeker” işareti ile yazıldığı dikkat çekmekte ve yazarın iddiasının hiç de ihtimal dışı olmadığı görülmektedir.⁴

Üçüncü bölümde gazavâtnâmenin dönemin telaffuz özelliklerini ve Bratislava’da bulunan yazma nüshanın imlâsını aksettiren Latin harfli metni ile yazmanın tıpkıbasımı bulunmaktadır. Filolojik bir neşir olması itibariyle büyük-küçük harf ve noktalama işaretleri kullanılmaksızın “metinde ne varsa olduğu gibi gösterilmeye” çalışılmış, müstensihin dahil olduğu ağız grubunun yansımaları olduğu düşünülen bazı farklı kullanımlara müdahale edilmemiş ve bunlar fonolojik tahlillere veri sağlayabileceği için aynen Latin harflerine aktarılmıştır (s. 29-30). Yalnızca neşre esas alınan nüshada unutulmuş ve yanlış yazıldığı düşünülen kısımlar eserin İstanbul’daki diğer nüshalarıyla mukayese edilerek metin tamiri yapılmıştır.

Metin kısmının XVII. asrın telaffuz özelliklerini aksettirmesi için Meninski’nin (ö. 1698) lugatına ve yazmanın imlâsına bağlı kalındığı ifade edilmiştir (s. 36-37). Bununla beraber, “kâbildir” (< kâbildür) 6b/11, “ardımızça” (< ardumuzça) 9b/8, “küçük” (< çüçük) 11b/6, yukarıda (9a/13 ama “yoğaruda” 16a/10) örneklerinde de görüldüğü üzere bazı kısımların sehven bugünkü söyleyişle yazıldığı fark edilmektedir. Aynı şekilde, yazmanın imlâsı taklit edilmiş olmakla birlikte yer yer < عجب > imlâsıyla yazıldığı hâlde aslı şekliyle ‘aceb olarak Latin harflerine aktarılan kelimelere de rastlanmıştır (2b/11). Ayrıca metinde daima “göndür-” şeklinde yazılan fiilin yazmanın bir yerinde < كونده رالم > [gönderalum] imlâsıyla yazılmasına (11b/13) bakılırsa müstensihin “gönder-” telaffuzunu da kullandığı söylenebilir, Meninski lugatında her iki kullanım da yer almaktadır.

Hemen her çalışmada bulunabilen ve zühul eseri meydana gelen küçük okuma hatalarından birkaçı bunların sonraki baskılarda değiştirilmesine vesile olması ümidiyle şu şekilde sıralanabilir:

- İbrahim Paşa’nın Hasan Paşa’ya söylediği bir söz divanı yazıdaki birbirine benzer harflerin yanılmasıyla “yaş ve yayan buduna gitmek gerekdür” şeklinde okunmuş (3b/8-9), doğrusu “yâ sen veyâ ben buduna gitmek

4 Bununla ilgili kaynak ve değerlendirmeler “Tımişvar” ismi üzerine hazırladığımız ve yakında yayınlanacak yazımızda görülebilir.

gerekdür” olmalı. Nitekim teklif ettiğimiz okuma şekli ile mütenasip olarak bu konuşmadan sonra İbrahim Paşa Kanije üzerine yürürken Hasan Paşa da Budin’e doğru yola çıkıyor. Bu cümle eserin diğer bir nüshasında da biraz farklı olarak “yâ sen veyâhüd ben buduna gitmek gerekdür” şeklinde geçmektedir.⁵

- 5a/12’deki “zâğ u zâğlar” ibaresi istinsah hatasıdır, doğrusu diğer nüshadaki gibi “zâğ u zeğan” olmalıdır.⁶ Keza 54b/1’deki “dükelisi” de muhtemelen istinsah hatası olup diğer nüshadaki “vükelâsi” ibaresi daha doğru gözükmektedir.⁷
- “kanıjaya ve anlara” yerine “kanıjaya varanlara” olmalı (7b/4).
- Müstensih “beç kapusu” okunacak şekilde kelimenin ilk harfini tek noktalı yazmış olsa da bu kapının aslında “peç kapusu” olduğu söylenebilir (7b/10). Metne göre perşembe günü Habsburg kuvvetleri Peç Kapısı’na hücum edip geri çekilmişler (vr. 7a) ve cuma günü “yine” Peç Kapısı’na saldırmışlardır (vr. 7b). İki nüshada daha “Peç Kapusu” yazılmıştır.⁸
- “derkenem” ibaresi yanlış bulunup “[dérken]” şeklinde düzeltilmiş (30b/4). Bu da bir ağız malzemesine benzemekte olup burada yanlışlık olmadığı düşünülebilir.
- “ferdinan kırıl hayrete vardı ve sonra taşar gibi başın kıldurup...” (32a/7) cümlesinde “taşar” olarak yorumlanan kelimenin “doğuz” (domuz) şeklinde okunması daha doğru gibi gözükmektedir.
- “âdemisi” ibaresi sondaki ekin yanlışlıkla konulduğu düşünülerek “âdemi(sî)” şeklinde yazılmış (32b/12). Bu ve buna benzer şekilde kelimeye arka arkaya iki akuzatif ekin getirildiği “sâhibisi” gibi kullanımlara Osmanlı dönemi metinlerinde sıklıkla rastlandığından bu da yanlış olarak mütalaa edilmemelidir.

Şenlik’in bir tarih incelemesinden ziyade dil incelemesi olduğunu ifade ettiği bu eserin aynı döneme ait Osmanlı serhaddini konu alan tarih metinlerinde de sıklıkla geçen yer adları ve Batılı kelimeler için müracaat edilebilecek önemli bir

5 Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Tarih (AETrh), nr. 187, vr. 3b/10-II.

6 AETrh, nr. 187, vr. 5a.

7 AETrh, nr. 187, vr. 61a.

8 AETrh, nr. 187, vr. 8a; AETrh, nr. 188, vr. 8a.

çalışma olduğu söylenebilir. Şenlik'in çalışması ile gazavâtnâmenin yurtdışında bulunan bir nüshası da böylece araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Ancak bu gazavâtnâme üzerine yapılacak araştırmalarda bu neşir ile iktifa edilmeyerek diğer nüshalar arasındaki dil ve kurgu farklılıklarına da dikkat etmek gerekmektedir. Yol gösterici bir vasfı olan bu müstesna çalışmanın klasik döneme ait Osmanlı metinleri üzerinde çalışan araştırmacılarda bilhassa özel isimlerin doğru bir şekilde telaffuz edilmesi ve Latin harflerine aktarılması konusunda hassasiyet uyandırması ümit edilir.

Abdulahdi Uysal
İstanbul Üniversitesi